

ISMERTETÉSEK.

Teller Frigyes: Magyarország középkori hangjelzett kódexei. Budapest, 194. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. XX., 35 l. — 8°
A középkori kéziratok zenepaleográfiai kutatása lassan, vontatottan indult meg. A XIX. század közepén DANJOU több buzgósággal, mint kritikai érzékkel fog a középkori neumált kéziratok feldolgozásához. Az első módszeres eredményt a Solesmes-i bencések munkaközössége adta, G. POTHIER: *Les mélodies grégoriennes d'après la tradition*. (Tournai, 1880.) c. munkájában. A. MOCQUEREAU vezetése alatt szerkesztett *Paléographie Musicale* már hatalmas arányú folytatása volt a megkezdett kutatásnak. E téren ma használható kézikönyv gyanánt forgathatjuk G. M. SUNOL *Introduction à la Paléographie Musicale Grégorienne*, (Párizs, 1935.) c. munkáját.

Tanulmánya bevezetésében a szerző a koraközépkori hangjelzésről, a neumák rögzítésének kezdetleges módjáról ad hasznos felvilágosítást. A neumák ismerete ugyanis a karoling írású kódexek datálásában és lokalizációjában elsőrendű segédeszköz lehet, mert a neumák, scriptóriumok szerint szembetűnőbb különbséget mutatnak, mint a kódexek írásmódja. A szerző nem tekinti végig a magyar középkor hangjelzett kódexeit, tanulmánya inkább hasznos figyelemkeltés e téren. A tárgyhoz nem tartozó történelmi távlatok ismétlődő ecsetelése, a könyvmásolók már másunnan ismert, s talán fölösleges felsorolása, néha ugyan elvonja figyelmünket tudományos okfejtéseitől, de célkitűzése mindvégig világos, tárgyalása alapos.

A magyar középkorban az énekoktatás melegágyai a középkori iskolák voltak. Pannonhalmán már 1204-ben tanították rendszeresen az éneket. A kartauziak egyik XV. századi antifonáléja (E. Ktár 101. sz.) utasításokat tartalmaz a hangjelzések írását illetőleg.

A legrégebb magyar kéziratok zenepaleográfiailag a Szent Gallen-i scriptórium hatása alatt állanak. Erre mutat HARTWICK-ARDUIN győri püspök *Agende Pontificalis*-a is, amelynek vízkereszti játéka, az *Officium Sepulchri* és az *Exultet* szövege neumálva jelenik meg előttünk. (Zágráb: Érseki Ktár. R. M. 165.) A *Halotti beszédet* tartalmazó PRAY-kódex *Sacramentarium*ának neumái részben szentgalleni, részben metzi francia sajtáságot árulnak el.

A neumált középkori kéziratok leginkább töredékben maradtak ránk. Sajnos, ép Magyarországon a kéziratok barbár felszabdálása a szerző megállapítása szerint, a XVI. század közepén oly veszedelmes méretet

öltött, hogy a Szentszéknek kellett az oktan, és tudatlan „homines ineruditi, litterarum ignari“ kártevők ellen fellépni. Ily neumált szöveg-töredéket talált a szerző a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának, PAULUS DE SANCTA MARIA: *Dialógus*, (Argent, 1471.) c. ősnymtatványában (Antiphonarium missae részlet, X. sz.) a szentgalleni neumák sajtóságával. Egy másik töredéket a Győri Nagyobb Papnevelő Intézet könyvtárának egyik könyvtáblakötéséből áztattak ki. X—XI. századi breviáriumrészletet tartalmaz.

Szerző érdeme, hogy magyar viszonylatban, Radó Polikárp mellett, felhívta a figyelmet a neumák jelentőségére a kéziratok kormeghatározása és lokalizációja szempontjából. Ha mindezeket figyelembe vesszük, egy lépéssel előbbre juthatunk a kódexek diplomatikus leírásának pontosságában.

GÁBRIEL ASZTRIK.

Radó Polikárp: Nyomtatott liturgikus könyveink kéziratos bejegyzései. Budapest, 1944, Orsz. Széchényi Könyvtár, 124 l. — Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai XIX.

A szerző, aki nemrégiben a magyarországi kéziratos liturgikus kódexek inventáriumát állította össze (*Index Codicum Manuscriptorum Liturgicorum Regni Hungariae*, Bpest, 1941, Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XIV. sz.), legújabbán a nyomtatott liturgikus könyveket is átvizsgálta. Átnézte a nagyobb pesti könyvtárakban, vidéki szerzetesházakban található ősnymtatványokat, XVI. század eleji misszálékat és breviáriumokat, számszerint 141-et és az azokban található, latin, magyar és más idegennyelvű bejegyzéseket veszi jelen tanulmányában vizsgálat alá.

A magyar liturgikus mult nyomtatott emlékeinek átkutatása megérdemli ezt a munkát, mert mi magyarok, a termelés gazdagságában nem maradtunk el egy nemzet mögött sem. Az esztergomi misszálé 1484—1518 között tizenhárom kiadással dicsekedhetik. A zágrábi és pécsi egyházmegegyének önálló misekönyve, az egrinek pedig saját breviáriuma volt.

RADÓ POLIKÁRP elsősorban azokat a liturgikus bejegyzéseket ismereti, amelyek a miserend, fogadalmi misék, egyházi év és ünnepköre, körmenetek, szentségek és szentelmények kiszolgáltatójának módjára vonatkoznak.

A logikus beosztásban felépített fejezetekből rendkívül érdekes kép bontakozik ki. Megtudjuk, hogy a Dunántúl a XVI. század elején, akár csak Franciaországban, még szokásban volt az ú. n. „missa sicca“, száraz mise. Misét mondattak a fekete halál ellen; népi babonák lecsapódásának nem egy nyomára bukkanhatunk. A bejegyzések elárulják az ország egyes vidékein különös népszerűségnek örvendő szentek neveit. Szűz Mária sebeit Felvidéken, Haviboldogasszony ünnepét délvidéken, Szeged környéken ülték meg. A régi magyarok előtt Alamizsnás Szent János különösen népszerű volt, mert TEMESVÁRI PELBÁRT szerint „testét a török császár Konstantinápolyból MÁTYÁS királynak küldte Budára, és most a

budai vár kápolnájában tisztelik“. Szent Gráciánt a tolvajok kiderítésére hívták segítségül. Szent Illés tisztelete keleti hatásra mutat.

Az egyházi évre vonatkozó bejegyzések helytörténeti szempontból szolgáltatnak gazdag felvilágosítást. Pécssett (akárcsak Párizsban) a nagybőjt alatt körmenetet tartottak. Megvolt a keresztség utáni „egyházkelő“ szokása, az anya bevezetése a templomba. Érdekes az aprószenteki virgácsolással kapcsolatban (ma is divatozik Baranyában), a vesszők megáldása. Ez a szokás ma már ismeretlen a Felvidéken, pedig egy kézíratos breviárium szerint a XIV. században Jászó körül is gyakorlatban volt. (Egyet. Ktár. Cod. lat. 36.) Példa van arra is, hogy egy külföldi breviáriumot magyar sajtósággal, magyar szentek propriumával ruháznak fel. Itt jegyzem meg, hogy ennek első kézírati előfordulása Párizsban történt, amidőn a Natio Anglicana kalendáriumába a magyar szentek ünnept írták be az ott tanuló párizsi diákjaink.

A középkorvégi papi lelkiiséget igen szépen tükrözik vissza a gyakran felbukkanó magánimádságok. A szerző sorra veszi mindazokat a nyomtatványokat, amelyekben zenei feljegyzés, vagy egyházzeneire vonatkozó útmutatás található. Különösen érdekesek CSÁRAY MÁTYÁS, pécsi kanonok 1538—1542-re vonatkozó bejegyzései. (Jászóvári Prépostság, Inc. 95. sz.) A szegedi ferencesek templomában használt misekönyv arról tanúskodik, hogy a XVI. század elején a templomban magyarul is énekeltek.

A magyar nyelvű bejegyzések gyűjteménye különösen érdekes fényt vet a régi magyar népszokások, babonás gyógymódok mibenlétére. A pesti Ferencesek Könyvtárában lévő, XV. század végéről való misekönyvben találhatjuk meg az első magyar házassági esküformát: „Te az N. asszonyt szereted, szeretvén hozzád vetted keresztény Szentegháznak módja szerint örök feleségül, holtodig, holtáiglan, semmi nyavalyában nem hagyod. Isten Téged úgy segéljen.“

A mindig kéznél levő liturgikus könyvek maguktól ajánlkoztak, hogy akár az egyén és családja, vagy az egész nemzet életére, sorsára kiható eseményeket, mint a legtöbbet forgatott, és kéznél lévő könyvekbe feljegyezzék. Ezek az adatok az életrajzi kutatók számára nélkülözhetetlen fontossággal rendelkeznek. A gondos gyűjtést a meteorológiai bejegyzések számbavevése zárja be.

A magyar liturgiátörténet tehát hasznos segédforrás mind a magyar néprajz és irodalom, mind a hazai történelem számára. A vidéki könyvtárak alapos átböngészése, amint RADÓ POLIKÁRP kutatása bizonyítja, még az inkunábulumok számát is szaporíthatja, mint ez, az 1498-as kiadású Missale Strigoniense (G. STUCHS) esetében, a pécsi és pesti ferencesek könyvtárában megtalált példányok esetében beigazolódott.

A szerző eredeti munkássága ellenére, az eddigi kutatók eredményeit lelkiismeretes buzgósággal tünteti fel, amidőn a régiek (KNAUZ NÁNDOR) vagy az újak (HUBAY ILONA) műveit idézi.

A liturgikus kutatások szükségessége nyilvánvaló fontosságú, mert a magyarság multjának világos és hű feltárása, liturgikus életünk emlékeinek ismerete nélkül homályos és hiányos

GÁBRIEL ASZTRIK.

A. Rosetti: *Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase. Consideratii asupra datării și localizării lor în lumina cercetărilor nouă.* Extras din „Revista Istorică Română”, vol. XIV, fasc. I. (1944). Bucu-rești, 1944. 14 lap.

A román írásbeliség története egy olyan rejtéllyel kezdődik, amelyet a szaktudomány máig sem oldott meg kielégítő módon: maguk a románok sem értenek egyet abban, hol, mikor és milyen szellemi áramlat hatására keletkeztek legrégebbi szövegmélekeik. Mint ismeretes, négy ilyen CORESI-előtti¹ szövegméleket kell figyelembe vennünk:

1. az ú. n. voroneți kódexet, amelyet 1871-ben fedezett fel GH. CREȚU a Bukovinában levő voroneți kolostorban s amely mai, töredékes állapotában az Apostolok cselekedeteinek második részén kívül (18, 14-től kezdve) Jakab apostol egy és Péter apostol két levelét tartalmazza (a kódexet kiadta G. I. SBIERA, 1885-ben);

2. az ú. n. *scheia-i zsolttárkönyvet*, amely egyideig G. ASACHI moldvai író tulajdonában volt, majd STURDZA-SCHEIANU scheia-i könyvtárába, innen pedig a Román Akadémia tulajdonába került (kiadta I. BIANU 1889-ben, majd I. A. CANDREA 1916-ban);

3. a *voroneți zsolttárkönyvet*, amelyet SIM. FL. MARIAN, jeles román néprajzkutató és irodalomtörténész 1882-ben fedezett fel, sajnos, töredékes állapotban, s amely előbb D. STURDZA, majd a Román Akadémia tulajdonába került (kiadta G. GIUGLEA, 1911-ben, valamint G. GĂLUȘCĂ következő dolgozatában: *Slawisch-rumänisches Psalter-Bruchstück*, Halle, 1913);

4. végül pedig a *Hurmuzachi-féle zsolttárkönyvet*, amely E. HURMUZACHI bukovinai történész tulajdonából jutott a Román Akadémia könyvtárába, de mindmáig kiadatlan maradt.²

Mіндеzen szövegek közös sajátosságai könnyen összefoglalhatók. Minden esetben cirillbetűs kéziratokról van szó, amelyek másolatoknak látszanak. Legfontosabb közös nyelvi sajátosságuk a rotacizmus, vagyis a magánhangzók közt lévő *n*-nek *r*-ré változása, amely ma ugyan az északi románban csak a móc vidéken és az Avas-hegységben él, de egykor sokkal nagyobb területen fordulhatott elő. Minden bizonnyal megvolt Észak-Erdélyben és Máramarosban, valamint szórványosabban Bukovinában és Moldva északi részében; nyomait megtaláljuk azokban a XVI. századi besztercei levelekben is, amelyeket A. ROSETTI immár két kiadásban tett közzé.³ Konkrét időbeli elhatárolást nyújtanak, amint azt legutóbb CARTOJAN nyomtatékosan kiemelte, a kéziratok vízjegyei is: a voroneți kódex horgonyjegye XVI. századi velencei papírra vall, a scheia-i zsolttárkönyv papírjának rókajegye HANS BENKNER és JOHANN FUCHS 1546-ban, Brassó-

¹ A szövegek korát CORESI első nyomtatványai utánra, tehát a XVI. sz. második felébe csak M. GASTER próbálta helyezni, elsősorban a scheia-i zsolttárkönyvnek tévesen 1585-re vonatkoztatott kriptogrammja alapján (*Crestomatie Română*, Buc. 1891, I, CI—CII. 1.).

² A legfontosabb könyvészeti utalásokra nézve v. ö. N. CARTOJAN: *Istoria literaturii române vechi*. Buc. 1940. I, 52. l.

³ V. ö. AL. ROSETTI: *Scrisori românești din archivele Bistriței*. Buc. 1944.

ban alapított papírgyárának róka- (Fuchs-) jegyével azonos; végül megtaláljuk ebben az emlékcsoportban azt a vadkanjegyet is, amely Schweignitz sziléziai város címerére, illetve az ott 1491 óta ilyen jeggel gyártott papírra utal. Ennél többet azonban szövegeinkről a román filológia nem igen tudott kideríteni s különösen homályban maradt két, művelődéstörténeti szempontból igen fontos kérdés: hol s milyen művelődési, illetve vallási befolyás hatására indult meg egyházi szövegeknek románra fordítása szláv, illetve magyar eredetiből?⁴

E téren oly nagy a bizonytalanság, hogy jóformán az összes elképzelhető feltevéseknek akadt nem is egy, hanem rendszerint számos védelmezője. Minden hipotézisnek van azonban egy közös vonása: a román népnyelvnek liturgikus nyelvként való szerepeltetését csakis valamely nyugati hatással próbálják magyarázni, s abban is a legtöbben egyetértenek, hogy e hatás először Erdély, mégpedig Észak-Erdély románságát érthette el. A román nyelv egyházi használata tehát Erdély románságának nyugatias kultúrvívmánya, csak az a kérdés, milyen nyugati ösztönzésre honosodott meg?

Eme általános megállapításon túlmenően a feltevések három régebbi csoportra oszlanak: IORGA szerint szövegeink *huszita* hatással magyarázandók,⁵ a iasi-i I. BĂRBULESCU viszont *katolikus* befolyásra gondol,⁶ s végül van régóta olyan kutató is, aki — CORESI ösztönzői nyomán — legvalószínűbbnek a *lutheri* protestantizmus hatását véli. Ezt a gondolatot már GASTER, a román kéziratok emlékek legjobb ismerője felvetette,⁷ s később A. ROSETTI a XVI. századi román nyelvről írott munkájában részletesen indokolni próbálta. Sajátos módon azonban a probléma azóta sem jutott nyugvópontra, s ezért most ROSETTI elérkezettnek látta az időt arra, hogy a klasszikus három elméletet továbbbővítő *újabb vélekedéseket* kritikai vizsgálat alá vegye. Mivel mindhárom elméletnek kézenfekvő magyar vonatkozásai is vannak, érdemes ROSETTI megállapításával közelebről megismerkednünk.

⁴ A szláv források kérdése sincsen minden vonatkozásban felderítve; a voronezi kódex forrására nézve v. ö. BUHUS TENORA: *Über die kirchenlawische Vorlage des Codice Voronețean*, Mitteilungen des rum. Instituts an der Universität Wien, 1914, 145—221, l. A scheia-i zsoldárkönyv esetleges magyar eredetijéről v. ö. A. ROSETTI: *Grai și Suflet*, II, 154. l.

⁵ N. IORGA: *Istoria literaturii religioase până la 1688*. Buc. 1904, VII és 45. l., a huszita elméletet már futólag érintette HUNFALVY PÁL (*A rumun nyelv*, Bp. 1878, 102—5. l., *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien—Teschen, 1883, 226. l.), azonban N. DRĂGANU sem dönti el azt a tudománytörténeti szempontból érdekes kérdést, vajjon IORGA közvetlenül HUNFALVYRA támaszkodott-e? (v. ö. DRĂGANU: *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin*, Buc. 1938, 34 l.). Ugyancsak a huszita teóriát fogadta el S. PUȘCARIU (1930) és CARTOJAN (v. ö. 2. jegyzet).

⁶ ILIE BĂRBULESCU: *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural*. Buc. 1928, 45—102.

⁷ V. ö. GASTER: *Crestom*, I, CXII, valamint *Geschichte der rum. Litteratur*, a Gröber-féle *Grundriss* II. kötetében (266. kk. l.). GASTER s ROSETTI közt a hidat O. DENSUSIANU képezi (*Histoire de la langue roumaine*, II/1, 7. l.).

A ROSETTI nyújtotta seregszemléből annyi első látásra kitűnik, hogy a BĂRBULESCU-féle „katolikus“ felfogásnak nem igen akad újabb képviselője. Ha a románok jobban ismernék a Münchener-kódex családjához s általában a magyar kódexirodalomhoz fűződő vitákat, bizonyára nem így járnának el; sajnos azonban a „Hungarica non leguntur“—elv a Kárpátokon túl éppen úgy érvényesül, mint ahogyan — ezt őszintén be kell vallanunk — a magyar irodalomtörténet sem igen vesz tudomást a román kutatók eredményeiről. BĂRBULESCU nézeteinek kiesésével a vita leegyszerűsödik: az egyik oldalon ott áll a romantikus képzeletű IORGA, aki világosan arra törekedett, hogy a kérdésem szövegeket minél régebbinek tüntesse fel, a másik oldalon pedig ott találjuk ROSETTIT, aki teljes józansággal a XVI. század második negyedére gondol s e feltevést igyekszik tárgyilagos érvekkel támogatni.

A legújabb kutatásokból világosan kitűnik, hogy IORGA feltevésének magva, t. i. az, hogy a huszitizmus a románokhoz is eljutott, *semmi pozitív adattal alá nem támasztható*.⁸ Ezt már az első világháború előtt megállapította O. DENSUSIANU⁹ s újabban hangsúlyozta Z. PĂCLIȘANU is.¹⁰ Pusztá feltevés marad tehát N. DRĂGANU némi habozással kifejezett nézete, amely szerint az 1437-i parasztlázadás huszita vonatkozásai szolgálatának magyarázatul a „román huszitizmusra“ nézve. Mindenesetre azonban maga DRĂGANU is elveti azt a felfogást, hogy az északerdélyi körtvélyesi kolostor lett volna a románnyelvű egyházi irodalom első tűzhelye. E kolostor ugyanis közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka főnhatósága alatt állt¹¹ s nincs adatunk arra, hogy a XV. században szigorúan ortodox jellegét megváltoztatta volna.

Ily körülmények közt nem meglepő, hogy élete végén, amint ROSETTI helyesen emeli ki, maga IORGA sem ragaszkodott régebbi nézetéhez: a románoknál esetleges kimutatható huszita hatást többé nem szektárius mozgalomnak fogta fel, hanem pusztán kulturális ösztönzésnek, amelynek időpontját nem lehet közelebről megállapítani.¹²

A huszita elmélet tehát, amelynek segítségével román szövegeinket a XV. század derekára lehetett volna visszavetíteni, tárgyi részében összeomlott; nem tűnt el azonban a román irodalomtörténetből az a törekvés, hogy az első szöveget minél régebbi korból származtassa. Ezt

⁸ BĂRBULESCU nézetét kifejezetten cáfolja MILAN ȘESAN: nézete szerint a XV. és XVI. században a katolikus egyház távolról sem volt a román vajdaságokban oly helyzetben, hogy a nemzeti nyelv egyházi használatát neki tulajdoníthassuk (Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturii. Cernăuți, 1939). ȘESAN téved viszont, amikor a luteránus hatást is elveti, egyszerűen azért, mert a „filioque“ dogma elfogadása a luteranizmussal összeférhetetlen. Erről ROSETTI jelen dolgozatában is szól (7. kk. l.).

⁹ *Histoire de la langue roumaine*. Paris, 1914, II/1, 8. l.

¹⁰ Z. PĂCLIȘANU: *Fost-au Românii ardeleni husiți?* Convorbiri Literare, 1933, júl.—aug. 1933, 649—652. l.

¹¹ V. ö. *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Bp., 1941. 418. kk. l.

¹² „O astfel de înrăurire nu poate fi definită cronologic“ (Revista Istorică, XXVIII—1942, 68. l.).

a felfogást képviseli főként Șt. CIOBANU, a román-orosz művelődési kapcsolatok legszorgalmasabb kutatója, aki szerint szövegeink a XV. században, Máramarosban keletkeztek, valószínűleg kétnyelvű, román-rutén területen. Máramarosban virágzó román kolostori élet volt: legalább 14 kolostorról tudunk ezen a vidéken, ami a szlávnyelvű kéziratok szövegek gyakoriságát, hozzáférhetőségét jól indokolná. Idáig ROSETTI is elfogadja CIOBANU okfejtését, azonban sem azt nem írja alá, hogy az első szövegek kizárólag magánhasználatra s nem egyházi szolgálatra készültek (a voronei kódexben ugyanis pontos utalások vannak arra, mely alkalommal kell használni bizonyos szövegeket!), sem azt, hogy a kétnyelvű szent szövegek a szláv, illetve a román nyelv megtanulására voltak szánva, tehát didaktikus célzattal íródtak. ROSETTI szerint a román szöveg mellett egyszerűen azért szerepel a szláv eredeti is, hogy a még szokatlan román rész kanonikus hitelességét igazolja, szemmel láthatóan bizonyítsa. A korábbi datációt viszont CIOBANU egyáltalában nem támasztja alá, s ezért ROSETTI joggal veti el mind ezt a feltevést, mind AL. PROCOPOVICINAK azt a — megint huszita ízű — magyarázó ötletét, hogy az Északi-Kárpátokban pásztorokkal együtt vándorló román papok esetleg eljuthattak Morvaországig, tudomást szerezhettek az ottani népnyelvi istentiszteletről, valamint a huszita tanokról, s így jöttek a szent szövegek lefordításának gondolatára.¹³

Ezek után marad a lutheri protestantizmusra építő elmélet, amelyet ROSETTI már 1932-ben kifejtett, cáfolván a scheia-i zoltárkönyv kiadójának, I. A. CANDREÁNAK azt a nézetét, hogy a CORESI-féle szövegek és az északerdélyi rotacizáló szövegek eltérései időbeli különbséggel magyarázandók. ROSETTI szerint inkább nyelvjárási eltérésekről van szó; amint most is hangsúlyozza, DENSUSIANU sem talált a kérdéses szövegekben egyetlen olyan régies vonást sem, amely a XVI. század nyelvállapotával ne férne össze.¹⁴ A kormeghatározás terén tehát semmiféle nyelvi ok nem kötelez különösebb archaikus jelleg feltételezésére, ami azt jelenti, hogy — egyéb érvek kényszerítő hatása nélkül — tisztán nyelvi alapon nem kell a XV. századra utalnunk. Mivel viszont ilyen régebbi korra utaló történeti érv csakis a bizonyíthatatlan huszita hatás lenne, valóban nem marad más lehetőség, mint a XVI. század első felére gondolnunk. Ez természetesen a lutheri térítés, illetve ideológia hatásához vezet, bár el kell ismernünk, hogy 1544 előttről arra sincs adatunk, hogy a reformáció esz-

¹³ V. ö. Șt. CIOBANU: *Inceputurile scrisului în limba românească*. Buc. 1941. — AL. PROCOPOVICI: *Dacoromania*, X. (1943), 504. kk. 1.

¹⁴ „Les particularités linguistiques ... ne nous autorisent guère à faire remonter ces traductions au-delà du XVIe siècle; on n'y trouve rien qui ne puisse dater de cette époque“ (*Hist. de la langue roumaine*, II, 7. l.). DENSUSIANU érve azonban nem egészen meggyőző: mivel az első reánkmaradt román szövegemlék csupán 1521-ből származik, s a román nyelv fejlődése távolról sem volt oly gyors, mint pl. a francia nyelvé, a XVI. század nyelvállapotát nem tudjuk élesen megkülönböztetni a XV. századétól, amelyre nézve — a szórványemlékeken kívül — közvetlen forrásunk jóformán nincs is. A szláv szövegek szórványaira ld. DAMIAN P. BOGDAN „oklevélszótárát“: *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*. București, 1946.

méi valamilyen alakban a románokhoz eljutottak volna. Ha tehát ROSETTI a datációt 1530 és 1559 közé helyezi, akkor mindenesetre van másfél évtizedünk (1530—1544), amely továbbra is a pusztá feltevések homályos világában marad.¹⁵ Valószínűleg igaza van azonban P. P. PANAITESCUNAK, amikor kifejti, hogy CORESI semmiesetre sem végezhetett levéltári kutatásokat, hanem olyan szövegeket használt fel, amelyek saját korában keletkeztek (tehát a XVI. század közepe táján!) s Erdélyben bizonyára több példányban közkézen forogtak. Mindenesetre nagyfontosságúnak kell tartanunk azt a körülményt, hogy az első kéziratok papírja már részben BENKNER és FUCHS 1546-ban alapított papírsajtójából származik, tehát — legalább egyes másolatok — 1546 utániak s kapcsolatban állnak azzal a BENKNERREL, aki később CORESINEK is legbuzgóbb támogatója lett.

A kronológia tehát nagyjából ROSETTI szellemében oldható meg s most már csak a szövegek lokalizációja van hátra. E téren a nyelvi érveknek nagy fontosságot kell tulajdonítanunk. ROSETTI szerint (3—4. l.) két nyomós érv esik latba: az egyiket a rotacizmus, a másikat a szövegek magyar elemei képviselik. A kérdés mármost csak az, mily pontos következtetés vonható ezekből a nyelvi tényekből. Sajnos, a rotacizmus bizonyító értéke önmagában nem sok: nemcsak Nyugat- és Észak-Erdélyben találjuk nyomát, hanem szórványosan a XVI. századi moldvai nyelvben is. Éppen ezért próbálta DRĂGANU szövegeinket egyenesen Moldvából, mégpedig a protestantizmussal rokonszenvező DESPOT-vajda korából (1561—63) eredeztetni.¹⁶ DRĂGANU szerint az sem elegendő érv az észak-erdélyi eredet mellett, hogy ROSETTI véletlenül éppen Besztercén találta meg a rendszeresen előforduló, régi rotacizmust.¹⁷ Erre persze ROSETTI azt felelheti, hogy Máramarosban szabályosabban jelentkezik a rotacizmus, mint Moldvában. Csak az a kár, hogy ő érveit elsősorban éppen a kérdéses egyházi szövegekből meríti, tehát közeljár a circulus vitiosus-hoz.¹⁸

¹⁵ 1544: a nagyszebeni román katekizmus szerkesztésének időpontja; 1559: CORESI brassói könyvnyomató tevékenységének kezdete (BIANU—HODOŞ: *Bibl. rom. veche*, I, 21). CORESI már merített az észak-erdélyi szövegekből, tehát azok minden valószínűség szerint korábbiak. — A lutheri hatás kezdeteinek bizonyíthatatlanságáról DRĂGANU: i. m. 36. l.: „Contre cette théorie on peut justement élever les mêmes objections que Densusianu adressait au hussitisme“.

¹⁶ DRĂGANU régebben a huszita hatást vallotta (Dacoromania, III, 913. kk. l.); újabb nézetének 1938-ban adott kifejezést (*Histoire de la litt. roumaine en Transylvanie*, 38. l.), azonban részletesen nem fejtette ki.

¹⁷ „De plus, en ce qui concerne le rhotacisme, il était suffisant que ROSETTI s'arrêtât aussi à Bistrița“ (i. m. 36. l.).

¹⁸ Ezért nem bír bizonyító erővel IORGA érve sem, aki szerint a rotacizmus Máramarosban „permanent și literar“ (Rev. Ist. XXXVIII, 69. l.). Irodalminak azonban csupán e rotacizáló szövegek alapján nevezhető, tehát magukat a szövegeket nem lehet ezen érv alapján lokalizálni! Összefüggő szövegemlékeinken kívül a rotacizmust magában Máramarosban csak két XVII. sz. eleji oklevél emlékből tudjuk kimutatni (ROSETTI: *Limba rom. în sec. XVI*, 69. l.), viszont Bukovinából valamivel több oklevél adatunk van, ami persze lehet véletlen is.

Több bizonyító erőt lehet és kell tulajdonítanunk szövegeink tájnyelvi magyar elemeinek: ezekkel kapcsolatban ROSETTI két, igen helyes kritériumot állít fel:

1. Csakis olyan ritka magyar elemek vehetők számításba, amelyek csupán ezekben a rotacizáló szövegekben fordulnak elő;

2. Meg kell vizsgálni, vajjon előfordulnak-e a mai népnyelvben azon a vidéken, ahová a legrégebb román szövegelemek egyéb érvek alapján lokalizálhatók?

Sajnos, e rosta túlságosan szűknek bizonyult; ROSETTI összeállítása szerint mindössze négy szó csúszott át rajta: *adămană* 'kamat' (< adomány), *felelui* 'felelni vmiért', *fuglu* 'fogoly' és *gilălui* 'gyűlölni' (4. l.). Kérdés azonban, vajjon valóban mind a négy szó használható-e a szövegek lokalizálása szempontjából? E kérdésre határozott nem-mel kell felelnünk! *Fuglu* a voroneți kódex ismert „hapax legomenon“-ja, tehát semmi féle helymeghatározó jelentőséggel nem bír, *gilălui*-ra a Román Akadémia Szótára tájnyelvi adatot szintén nem idéz, *felelui* nemcsak Szilágy és Maros-Tordamegyében él, de megvan Biharban és Dél-Erdélyben is, akár csak *feleleat*,¹⁹ stb. Egyetlen valóban Észak-Erdélybe lokalizálható adat *adămană*, amelyre ROSETTI csak Beszterce-Naszód megyéből idéz adatot, úgyhogy az embernek szinte az a benyomása, végeredményben az észak-erdélyi, illetve máramarosi származtatás nyelvi bizonyítékai *mindössze egyetlen magyar elemnek önmagában véve nagyon is vitatható tanúságtételére zsugorodtak*.

A „vexata quaestio“ szempontjából e módszer tehát majdnem zsákutcát jelent s ebből kivezető utat az sem nyújtana, ha megjegyeznők, hogy a kritériumként felsorolt négy szóhoz számos más elemet is lehetne csatolni (ily például kifejezetten a rotacizáló szövegek hungarizmusára *izeclean* 'durva' < m. *ízetlen*, v. ö. ALEXICS GY. Magyar Nyelvőr, XVI, 209. l.). A kutatás mai állapotában nem ilyen részletkérdésekről van többé szó, hanem nagy módszertani elvek alkalmazásáról vagy elhanyagolásáról. A rotacizáló szövegek eredetproblémája véleményünk szerint csakis a következő két elv szemmeltartásával vihető közelebb a megoldáshoz:

1. Magát a román protestantizmus kutatását kell a lehető legszélesebb szellemtörténeti alapra helyezni, hogy meghatározhassuk azt a környezetet, ahol s amikor — éppen kéznél levő szláv szövegek felhasználásával — a román nyelvnek egyházi írásbeliségre való alkalmazása a nyugati protestáns eszmeáramlatok hatására megkezdődhetett. Ez a döntő fordulat egyelőre csakis olyan korba s olyan tájra helyezhető, ahol egyébként is van valami nyoma a térítő tevékenységnek. Ilyen nyomnak kell tekintenünk nemcsak az 1544-i szebeni katekizmust, hanem WURMLOCH ALBERT besztercei szász lelkész 1546-i nyilatkozatát is, amely szerint az ő vidékén is, tehát Észak-Erdélyben, „sokan a román papok közül úgy

¹⁹ V. ö. GÁLDI L.: *Samuelis Klein „Dictionarium Valachico-Latinum“*. Bp., 1944, 127—8. l.

fogadják a könyvecskét, mint valami szent dolgot”.²⁰ Ezt a megállapítást megerősíti az 1559-i brassói káté sorsa is: ennek egyetlen nyomtatott példánya Máramaros egyik falujából került elő. A XVI. század közepén tehát, amikor már a BENKNER—FUCHS-féle papír Észak-Erdélybe eljuthatott, itt a reformációnak egyéb adatszerű bizonyítékait is össze lehet gyűjteni. Mindezen mozzanatok természetesen szervesen beleállítandók az erdélyi protestantizmus általános történetébe.

2. Sokkal módszeresebben kell eljárni a nyelvi kritériumok kutatása körül is. Egy-egy ritka magyar elem szövegeinkben akkor is előfordulhatna, ha azokat történetesen Bukovinában vagy Észak-Moldvában írták volna (ahol egyébként megvan a rotacizmus is!). Módszeres vizsgálatnak pedig csak azt az eljárást nevezhetnők, ha odaadó gyűjtmunkával elkészülne előbb a négy szöveg mindegyikének, azután a négy szövegnek együttesen teljes hang- és alaktana, különös tekintettel a lokalizációs szempontból figyelemreméltó kritériumokra. Ezeket, valamint általában a legfontosabb hang- és alaktani sajátosságokat térképre kellene vetíteni, a Román Nyelvatlasz eddigi köteteinek segítségével s akkor meglátnók, vajjon a legfontosabb izoglosszák valóban mind Észak-Erdélyre, esetleg valóban mind Máramarosra vagy Beszterce-Naszódra utalnak-e? Nem áztatjuk magunkat hiú reményekkel s tudatában vagyunk e módszer elkerülhetetlen fogyatékoságainak is; tudjuk például, hogy az izoglosszák igen nagy mértékben eltolódhattak a XVI. század közepe óta. Hogy azonban szövegeink a nyelvi tények mai eloszlásához *hogyan viszonyulnak*, azt végre egyszer mégis érdemes lenne megvizsgálnunk, hiszen pl. CANDREA nyelvjárási lokalizációs kísérletei egy olyan korszakból származnak,²¹ amikor még sem a nyelvatlaznak, sem Máramarosra vonatkozó modern nyelvjárási monográfiáknak híre-hamva sem volt. Nem unos-untig ismert tekintélyi érveket s külsőleges, könnyen megtámadható látszat-bizonyítékokat kell tehát ismételtetnünk, hanem a kérdés gyökeréig kell leásnunk, hogy az egész problémakomplexust a dunai táj nyelvi és szellemtörténeti mozgalmakba állíthassuk. Reméljük, hogy a jövőben filológiai téren is elmélyül a magyar-román együttműködés s ebből jelentős haszon származik a legrégebbi román egyházi szövegek alaposabb megismerésére.

GÁLDI LÁSZLÓ

Vígh Károly: A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete. Budapest, 1945, Athenaeum ny. 76 [4] l. 8°.

Az időszaki sajtó újszólván kialakulásától kezdve magára vonta a tudomány, mindenekelőtt a történettudomány figyelmét. A magyar időszaki lapokról 1810-ben jelent meg először összefüggő tanulmány RUMI KÁROLY GYÖRGY tollából. A fokozatos érdeklődés ellenére mindeddig nincs általánosan elfogadott sajtótörténeti módszer, a sajtótörténeti monográfiák az alapvető szempontokban sem egyeznek meg. Így van ez a világsajtó fórumán főszerepet vivő országokkal is, de még fokozottabban

²⁰ JUHÁSZ ISTVÁN: *Nyugati missziós törekvések a románoknál. Magyarok és Románok*, Bp., 1944, 279—80. l.

²¹ L. a Psaltirea Scheiană kiadásának (1916) bevezetését.

így van Középeurópában, ahol kis nemzetek nagyszámú újságot hoztak létre egymással és a nyugati fejlődéssel szövevényes összefüggésben. Egy-egy nemzet sajtójának tudományos feldolgozása hol az irodalomtörténet, hol a társadalmi és gazdasági fejlődés, hol a politikai történelem felől közeledik tárgyához, annak sajátos, belső lényegét csak a legkritikább esetben állítja munkája tengelyébe. Az összehasonlító vizsgálatot azután — amelyre pedig éppen itt volna állandóan szükség — a szempontok különbözősége meghiúsítja.

VIGH KÁROLY tudatosan számol ezekkel az adottságokkal és a belőlük folyó egyoldalúsággal. Tanulmányának kiadását a „sürgösség“ indokolja; a velünk közös államiságban kialakult népek sajtóját alig ismerjük: az erdélyi román sajtóról három, a kárpátaljai sajtóról két éve jelent meg egy-egy disszertáció. VIGH a szlovákokkal szemben pótolja a mulasztást és a történész szempontját helyezi előtérbe; mint maga írja, munkájának ez is lehetne a címe: A XIX. század szlovák történelme az egykorú hírlapok tükrében. Célja, hogy a szlovák hírlapokból vett szemelvények a mult század szlovák történetének összefüggő fejezeteit alkothassák.

Szerény célkitűzésére mégis rácsafol a dolgozat: VIGH nem mellőzi a modern sajtótudomány alapvető kívánalmait s így — noha figyelmét a szlovák nemzetiség történetére összpontosítja — jól követhető munkájában a szlovák időszaki sajtó fejlődése a kezdetektől az első napilap megindulásáig.

A pozsonyi líceumból kiinduló felvilágosult szlovák nacionalizmus terméke a még cseh nyelvű *Presspurské Noviny*. VIGH helyesen állapítja meg, hogy TÁLYAY DÁNIEL egészen 1787. június végéig tartotta fenn a lapot, de téved, amikor ezt az adatát újnak hiszi: a magyar bibliográfiai irodalom már régtől fogva így tartotta számon. (V. ö. pl. e sorok írójától: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941.) Nyilván sajtóhibának tulajdonítható, hogy néhány sorral alább ismét visszatérve a *Presspurské Novinyra* azt írja, hogy az előfizetők hiányában már 1785-ben beszüntette megjelenését.

Néhány kisebb jelentőségű kezdemény, így JURAJ PALKOVIČ *Tatránkaja* után 1845-ben indul L'UDEVIT ŠTŪR lapja, a *Slovenskeje Národňje Noviny* mellékletével, az *Orol Tatranskival*. Ez használja először a közép-szlovákiai nyelvet és vállalja érte a KOLLÁR-féle cseh irány, valamint a BERNOLÁK vezette katolikus csoport támadását. A nyelvi kérdés vitatása nagy helyet foglal a lap hasábjain; politikai lappá csak akkor válik ŠTŪR újságja, amikor a szerkesztő résztvesz az 1847-ben megnyíló pozsonyi országgyűlésen és liberális beállítottsága ellenére szembekerül KOSSUTHAL. A szlovák vezetők úgy érzik, hogy szükségük van a bécsi udvar támogatására. ŠTŪR Bécsbe költözik és fiatal munkatársai 1848. júniusában beszüntetik a lap megjelenését. Októberig nincs szlovák újság; ekkor indul a *Prja'el Ludu*, a magyar *Népbarát* testvérlapja (VIGH nem terjeszkedik ki a különböző nyelvű napilapok összefüggésére); ez még 1849. május-júniusban is megjelenik Debrecenben és a szlovák nyelvhez ragaszkodó, de a magyar szabadsámozgalommal együtt haladó irányt képviselte a rövid-életű pozsonyi *Slovácké Novinyval* együtt.

A szlovák felkelés vezetői e közben Bécsben és Olmützben sürgették kormánypárti szlovák lap engedélyezését. 1849. július 10-én a kormány RADLINSKIJT bízta meg a *Slovenské Noviny* szerkesztésével. A Bécsben megjelenő lap a szabadságharc ellen cikkezett, a trón iránti hűséget hirdette, JELLASIC-ot tette mintaképpé. 1850-től már nem is szlovák, hanem cseh nyelven írták. A Bécsben csalódott szlovákok új lapja 1850-ben indult *Cyrrill a Method* címmel, Selmecebányán. Mint címe is mutatja, vallási lap volt, főleg iskolai és kulturális ügyekkel foglalkozott. Kulturális téren közös frontot alkotott a Szent István-Társulat pesti szlováknyelvű néplapjával, a *Katolícké Noviny*val. VIGH a *Katolícké Noviny* alapításáról, irányáról, szerepéről nem szól, pedig érdekes volna tudni, miért és milyen közönségre támaszkodva állott fenn egymás mellett a két azonos irányúnak látszó lap. A Szent István-Társulat még 1849-ben kezdte meg néplap-alapításait a *Katolíckus Néplap* és a *Katholischer Christ* c. újságokkal. Tervezett román lapja nem indult meg, de 1849. november 7-én, tehát jóval a *Cyrrill a Method* alapítása előtt, létrejött a *Katolícké Noviny*. (V. ö. NOTTER ANTAL: A Szent István-Társulat története. Bp. 1904. 51—52. l.) Szerkesztői: KLEMPA SIMON, PAIÁRIK JÁN és RADLINSKY; ugyancsak PALÁRIK indította a *Cyrrill a Method*ot is. A Szent István-Társulat néplap-alapításainak nyilvánvalóan ösztönző szerepük volt a magyarországi nemzetiségek hírlaptörténetében: 1849-ben a *Katolíckus Néplap* példájára indul az első ruszinnyelvű újság, majd 1856-ban a *Katolíckus Néplap* és a *Katolícké Noviny* testvér lapja, a ruszin *Cerkovnaja Gazeta* (V. ö. BÖÖR GYÖRGY: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Kolozsvár, 1943. 6—7., 14—15. l.)

1857-ben azután a két katolikus lap összeolvadt és RADLINSKY vezetésével kivonta magát a Szent István-Társulat pártfogása alól, sőt a szlovák kulturális érdekek elhanyagolásával vádolt társaság helyett az újonnan alapított Szent Adalbert-Társaság kezébe teszi le a szlovák katolikusok kulturális ügyeinek intézését. RADLINSKY azért némi jelét mutatta a szlovák álláspontnak a magyarokkal való egybehangolására irányuló törekvésnek; ezt megkönnyítette DEÁK és EÖTVÖS liberális nemzetiségi politikája.

Az 1860-i októberi diploma és az 1861-i februári pátens következményeit a szlovákok a *Priatel' L'udu* megalapításával vonták le. PALÁRIK vezetésével a magyar hazában élő nemzetiségek összetartozását hirdetik a germanizációval szemben. A lap rövidéletű volt; már 1861-ben helyet adott a *Peštbudinské Vedomostin*ak. Ez ismét visszakanyarodott a ŠTÚRFÉLE politikához és a magyarok helyett Béccsel, meg a többi magyarországi nemzetiséggel keresett kapcsolatot. A lap anyagi alapját RADLINSKY vetette meg a Szent Adalbert-Társulat segítségével. Táborból kerültek ki a híres túrócszentmártoni memorandum szövegezői. A kiegyezés után egyre jobban előtérbe lépett a szláv gondolat. A memorandistákkal szemben mérsékeltabb álláspontot foglalt el az ugyancsak pesti *Slovenské Noviny*. Végre 1868-ban már ismét szlovák földön, Túrócszentmártonban indult az első nagy ellenzéki politikai lap, a *Národnie Noviny*. Első számában HURBAN és KOSSUTH között von párhuzamot. A nagy szerb nemzetiségi

vezér, MILETIĆ is írt a lapba. 1873-tól kezdve hozta HURBAN—VAJANSKY vezércikkeit, a szlovák sérelmi politika lendületesen fogalmazott hangadóit. Az újság iránya végleg elhajlott a történelmi Magyarországtól a cári Oroszország felé. VAJANSKY 1881-ben irodalmi folyóiratot is alapított, a kéthavonként megjelenő *Slovenské Pohl'ady*.

Méltán nevezi VIGH a XIX. század szlovák sajtótörténetének utolsó negyedét a *Národnie Noviny* korának. VAJANSKY iránya valóságos diktatórikus hatalmat gyakorolt a szlovák szellemi élet fölött. Új irányt csak HODZA hozott 1900-ban, a *Slovenský Denník* alapításával. HODŽA haladó szellemű realpolitikája üti meg a világháború előtti szlovák sajtó alaphangját; a sajtótörténet sajátos szempontjából nézve pedig a fejlődést azzal tetőzte be, hogy HODŽA újságja az első szlovák napilap. Szerkesztője Pesten tanulta az újságírás csínját-binját és ezzel megeremtetette a modern szlovák zszurnalisztikát.

VIGH KÁROLY tartalmaz dolgozatának terhére azt róhatnánk fel, hogy — mint bevezetésében írja — az „ellenzéki“ lapokat helyezi előtérbe; kihagyásai annál kevésbé indokoltak, mert az „ellenzéki“ meghatározásnak nehéz a XIX. század egész szlovák sajtójára vonatkoztatva egységes értelmet adni. A század első felére vonatkozóan a levéltári anyagot is felhasználhatta volna, mint ahogyan megtette azt a munkája keretén kívül az előzmények néhány adatánál. Igaz, hogy magukat az újságokat és az egykorú más forrásokat annál bőségesebben kihasználta s ezzel a magyar kutatók által alig ismert szlovák sajtó anyagának feltárásában úttörő érdem illeti.

DEZSÉNYI BÉLA.

Nagy Júlia: Térképek 1936—40. Az 1936—40. évkör szakkönyvészete. — Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1942. XVI + 203. l.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára szakkönyvészeti kiadványai sorában a térképek és a térképészet iránt érdeklődők régi és jogos igényeinek kielégítése végett helyet kapott az 1936/40. évi magyar térképétermelés rendszeres és szakszerű seregszemléje is. Mint-hogy kartográfiai irodalmunkban ez az első ilyenfajta nagyobbszabású mű, megjelenése minden tekintetben nagy nyereség a kutató, vagy az érdeklődő laikus számára, mivel egyrészt pl. könnyen hozzáférhet valamely térkép forrásához, másrészt pedig áttekintést nyerhet arról, vajjon az egyes területeket milyen szempontból ölelik fel a különböző típusú térképek.

Szerző az előszóban a térképkatalogizálás bonyolult kérdéseit taglalja, súlyt helyezve arra, hogy a térképek igen tekintélyes része nem önálló mű, hanem másféle tudományos, vagy gyakorlati irányú munkának a melléklete. Szerinte is kívánatos tehát, hogy a térképtári katalógusban is szerepeljenek a különféle könyvekben, folyóiratokban és egyéb nyomtatványokban megjelent térképek.

A kérdéses 5 év sajtótermékeiből szerző 1883 térképcímet közöl, kiszemelt anyaga tehát igen változatos és gazdag, annak ellenére, hogy katalógusába nem vette fel a szövegekőzti ábrákat, továbbá a tisztán sta-

tisztikai vonatkozású térképeket, kartogramokat, szelvényeket, csillagászati térképeket, stb. Ezt azzal indokolja — ami helyes is —, hogy a fentieknek a térképkatalógusba való felvétele nagyon megduzzasztotta volna a bibliográfiát. A térképek negyedrésze könyvekben, folyóiratokban jelent meg.

Az 1936. év előtti szegényes magyar térképbibliográfiai irodalom eredményeihez képest szerző műve igen nagy előrehaladást jelent, mert nem részleteredményeket közöl, hanem egy öt éves ciklus teljes hazai térképészeti termését sorakoztatja fel. Az összegyűjtött térképcímanyag rendszerezésekor IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ térképcsoportosítását használja fel. Ezt a felsorolt gyakorlati szempontokkal helyesen indokolja. Beosztása, ezek szerint, — a következő: A) Katonai térképek. B) Tudományos térképek. C) Államigazgatási térképek. D) Oktatási térképek.

Amint a különféle, szerteágazó kérdésekre kiterjedő előszóban is olvasható, szerző a helyes címleírás alapelveire nézve lehetőleg az Országos Széchényi Könyvtár címírási szabályait követte.

A mű végén terjedelmes hely- és személynévmutató teszi még fokozottabb mértékben használhatóvá a magyar térképészeti irodalom elsőnek megjelent, általános jellegű, jelesül szerkesztett térképkatalógusát.

LÁNG SÁNDOR DR.